LEXICOGRAFIA ROMÎNĂ ŞI ISTORIA CUVINTELOR

DE

I. ŞIADBEI

În prezentarea vocabularului unei limbi a existat în trecut, ca în istoria tuturor ştiinţelor, o adevărată evoluţie de la simplu la complex. Am avut la început o fază descriptivă, înfăţişată prin glosare explicative, în care se dădeau echivalentele în aceeaşi limbă sau într-o limbă străină. Şi aceste din urmă forme au evoluat de la lexicul bilingv la dicţionarele poliglote, de folos practic netăgăduit pentru cei care le întrebuinţau, dar şi pentru dezvoltarea ştiinţei. De la faza descriptivă s-a trecut însă, în secolul al XIX-lea, la o fază nouă, mai aproape de metoda ştiinţifică, acea a prezentării istorice a vocabularului ; faza echivalenţelor a fost depăşită prin urmărirea cuvîntului de la originea lui pînă în prezent.

La citirea textelor din secolele trecute sîntem surprinşi nu atît de deosebirea formelor gramaticale ori de alcătuirea frazelor, cît de schimbările de cuvinte. Vocabularul variază de la un secol la altul : unele cuvinte dispar, fiind înlocuite cu altele noi, după împrejurările istorice prin care trece poporul a cărui limbă o luăm în considerare. Studiul istoric al vocabularului, arătînd evoluţia cuvintelor în decursul timpului şi explicînd totodată această evoluţie, formează scopul ştiinţific al lexicografiei ; simpla descriere a fazei actuale, prezentarea sincronică, poate servi totuşi ca material informativ, găsindu-şi locul potrivit în monografii dialectale ori în glosare la anumite opere tipărite.

Urmărind în trecut schimbările de înţeles şi cele formale ale cuvintelor, ne apropiem însă de originea lor. Constatarea şi explicarea schimbărilor în înţelesul cuvintelor formează o disciplină lingvistică numită *semasiologie* sau *semantică* (termen prin care, în timpul din urmă, s-au înţeles

BDD-A10379 © 1957 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-25 06:57:59 UTC)

tot felul de studii, străine de adevărata ştiinţă); iar cercetarea originii cuvintelor şi explicarea evoluţiei lor formează o altă disciplină, numită *etimologie*, sub care se înţelege — pe scurt — şi originea unui singur cuvînt. Această disciplină utilizează în primul rînd fonetica istorică a unei limbi, explicînd evoluţia formală a cuvîntului de la origine.

La noi, cercetările de etimologie şi semasiologie au un trecut de mai bine de un secol şi jumătate. În acest interval, prin munca a numeroase generaţii de învăţaţi, alături de ipoteze care s-au dovedit greşite, s-a format o bază sigură pentru studiile viitoare; peste această bază nu se mai poate trece astăzi, fără sancţiunea morală a muncii zadarnice.

Cum s-a ajuns la constituirea acestei baze; care e starea actuală a celor două discipline, etimologia şi semasiologia romînă şi cîteva soluţii pentru o orientare mai bună, vor încerca să arate rîndurile următoare.

I

Încă de la cele dintîi preocupări ale romînilor despre originea limbii şi neamului lor, vedem că s-a pus problema „asemănărilor" dintre cuvintele limbii romîne şi cele latine ori străine corespondente. Astfel cronica Ureche-Simion Dascălul, într-un capitol special intitulat *Pentru limba moldovenească*, afirmă că avem cuvinte: „De la rîmleni, ce le zicem latini: pîne, ei zic panis; carne, ei zic caro; găina, ei zic galena; muiere, mulier; femeie, femina; părinte, pater; al nostru, noster şi altele multe din limba latinească, şi de am socoti pre amăruntul, toate cuvintele le-am înţelege. Aşijderea şi de la frînci: noi zicem cal, iar ei zic caval; de la greci: noi zicem straste, iar ei stafad; de la leşi: noi zicem prag, iar aceştia prog; de la turci: m-am căsătorit; de la sîrbi: cracatiţă, şi alte multe ca acestea, din toate limbile, carele nu putem să le însemnăm toate"[1]. Este evident că nu totdeauna autorii cronicii au nimerit adevărul: *femeie* nu are de-a face cu *femina* decît aparent, fiind un derivat din lat. *familia*; *părinte* provine din lat. *parens,-tis*, iar nu din *pater*. *Cal* este tot latin, iar nu „de la frînci"; *straste*, cu înţelesul de „durere, patimi", e slav, nu grecesc; *prag* e sud-slav, cum arată şi fonetismul cuvîntului, nu polonez. În fine, *a căsători*, considerat turcism, este un derivat din vechi romîn *căsătoriu* şi acesta din *casă*, care e tot latin; iar *c(a)racatiţă* este rus. *karakatica* (acesta provenit din *krak* „picior"), limba sîrbă avînd o formă mai îndepărtată: *krakatnica*. Dar făcînd abstracţie de erorile arătate, important e faptul că asemenea probleme, care se puneau în acea vreme în alte părţi, se puneau şi la noi pe la mijlocul

[1] *Letopiseţul Ţării Moldovei pînă la Aron-Vodă* (1359—1595) întocmit după Grigore Ureche vornicul, Istratie logofătul şi alţii de Simion Dascălul, ed. Const. Giurescu, Bucureşti, 1916, p. 7.

BDD-A10379 © 1957 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-25 06:57:59 UTC)

secolului al XVII-lea, semnalîndu-se influențe străine alături de cuvintele de origine latină, care mărturiseau că „de la Rîm ne tragem".

Cîteva decenii mai tîrziu, Miron Costin scria și el — după Toppeltin — în opera lui despre originea romînilor, cît de apropiată este limba romînă de cea latină, exemplificînd această afirmație cu probe de natură lexicală : „graiul de casă al ardelenilor mai mult are în sine însemnarea graiului rîmlenesc și latinesc, de cît a graiului de acum a italienilor. Și cu vreme îndelungată, ce strică și astupă vestite împărății, crăii și domnii, așa și graiul romînilor pe aceste locuri, cu îndelungată vreme și risipă a locuitorilor romani de pe aceste locuri . . . s-au stricat și graiul. Că unde zicea latinește *deus*, noi zicem dzeu sau dumnedzeu, *meus* al meu ; așișderea *coelum* cer, *homo* om, *frons* fruntea, iar nici unele cuvinte să nu fie protivnice cu latinești, sau la început, la mijloc, sau la sfîrșit ; iar unele stau neclătite, cumu-s și *barba* barba, *luna* luna și altele ca acestea : *vinum* vin, *panes* pîne, *manus* mîna, *culter* cuțit"[1]. După cum se constată, etimologiile lui Miron Costin și ale lui Toppeltin sînt mai exacte, cu excepția lui *cuțit* (probabil un lat. **cotitum*, de la *cos*, *-tis*).

Cu mult mai cunoscător în materie de „etimologhicești" potriveli, pe care le deprinsese și de la Scaliger, ne-a dat Cantemir un capitol întreg în *Descriptio Moldaviae* despre raporturile dintre limba romînă și cea latină. El era preocupat de ceea ce ar fi putut lăsa în limba romînă și popoarele autohtone, presupunînd că ar fi cuvinte dace : *cărare* (< lat. *carraria*) și *pădure* (< lat. *padule* = *palus*, *-udem*), *grăiesc*, *nemeresc*, *privesc* și *stejar* (toate de origine slavă) și chiar *hălești*, un element de origine maghiară. A căutat să demonstreze, cu argumente lingvistice, împotriva părerilor emise de unii învățați străini, că limba romînă nu provine din italiană, fiindcă aceasta nu are cuvinte pe care romîna le-a moștenit direct din latinește : „pe *incipio* italianul îl exprimă cu cuvîntul barbar *commincio*, moldoveanul cu cuvîntul corupt din limba latinească *încep* ; *albus*, italienește *bianco*, moldovenește *alb* ; *civitas*, italienește *città*, moldovenește *cetate* ; *dominus*, italienește *signore*, moldovenește *domn* ; *mensa*, italienește *tavola*, moldovenește *masă* ; *verbum* italienește *parola*, moldovenește *vorbă* ; *caput*, italienește *testa*, moldovenește *cap* ; *venatio*, italienește *caccia*, moldovenește *vînat*"[2]. Dacă argumentul general este valabil, detaliile au nevoie de precizări, întrucît afară de *bianco*, cuvintele italienești sînt și ele de origine latină, arătînd diferențieri încă din latina vulgară ; iar originea cuvîntului *vorbă*, și azi discutată, e mai probabil slavă.

Cantemir era convins că „limba latinească este mama curată și adevărată a limbii moldovenești". Numai contactul de mai tîrziu cu grecii,

[1] Miron Costin, *Cronicele Romînieĭ*[2], ed. Kogălniceanu, I, București, 1872, p. 28.

[2] Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, [1938] p. 256.

BDD-A10379 © 1957 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-25 06:57:59 UTC)

turcii și polonii a adus în limba noastră „mai multe cuvinte", din care dă ca exemple cîteva venite din greacă, cu prototipul lor : *pedeapsă*, *chivernisire*, *procopie*, *blestem*, *azimă*, *drum*, *pizmă*. După expunerea argumentelor aduse de învățații străini despre latinitatea ori italienitatea limbii romîne, Cantemir nu-și afirmă însă categoric opinia sa : „După ce dar am expus argumentele amînduror părților, care din ele se apropie mai mult de adevăr, nu îndrăznim să spunem, de teamă ca nu cumva iubirea de patrie să nu întunece ochii și să scape privirii noastre lucruri care s-ar arăta ușor la lumini străine. Lăsăm dar judecata pe seama binevoitorului cititor, mulțumindu-ne a adăuga acel unic lucru zis de Covatius. Este de mirat, zice el, că limba moldovenilor și muntenilor are mai multe cuvinte latinești decît cea italienească, măcar că italianul locuiește în același loc unde locuia odinioară romanul". Acestor chestiuni, care-l preocupau atît pe Cantemir, li s-a dat dezlegare abia după două secole și nu e aici locul să insistăm asupra lor.

Iubirea de neam, ale cărei efecte le evita Cantemir, a fost însă temeiul activității scriitorilor latiniști, începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Ei au cunoscut opera lui Cantemir, atît *Descrierea Moldovei* (în traducerea germană), cît și o copie manuscrisă a *Hronicului*. Motivele care-l determinau pe Cantemir să fie reticent n-au mai fost luate în considerare, deoarece altele erau împrejurările în Ardeal și altele nevoile pentru care scriau învățații romîni de peste munți. Eforturile acestora în materie lingvistică s-au concretizat într-o lucrare voluminoasă, intitulată *Lesicon románescu-latinescu-ungurescu-nemtescu quare de mai multi autori, în cursul a trideci si mai multor ani s-au lucratu*, Budae, 1825. Dicționarul acesta, superior ca bogăție de cuvinte și ca informație celui apărut cu cîțiva ani înainte la Cluj (1822), a pus la îndămîna cititorilor vocabularul romîn curent, în alfabet latin și chirilic, cu echivalente romîne, latine, maghiare și germane. Din acest punct de vedere, dicționarul de la Buda este o continuare a vocabularelor poliglote străine din secolul trecut. Ca parte inovatoare el aduce însă etimologia cuvintelor, prin urmare punctul de vedere istoric. În conformitate cu concepțiile istorice ale scriitorilor latiniști, cele mai multe cuvinte au origine latină sau — mai rar — greacă (de ex. *aflu* < gr. αλφω, *invenio*, hisp. *hallar*). Cuvintele dificile ori cele slave sînt explicate într-o notă mai dezvoltată, cu scop să lămurească o etimologie, care, de cele mai multe ori, ajunge tot latină[1]. E semnificativă, în această privință, etimologia dată cuvîn-

[1] De ex. la cuvîntul *slobozire* : „nu poate fi îndoială, cum că acest cuvînt și romînii și slovenii l-au luat de la latinescul *solvo*" (p. 648). Explicația a dat-o Petru Maior în *Orthographia romana sive latino-valachica*, Budae, 1819 : „*Slobozesc* a lat. *solvo* per metathesim videtur, majores nostros pro *solutum* dixisse *solvotum* ; mutato deinde *v* in *b* more solito, ac *t* in *d*, dixerunt, *solbodum* ; inde *slobozescu* libero ; et *solbodu* liber".

BDD-A10379 © 1957 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-25 06:57:59 UTC)

tului *slavă:* „a Lat. *salve* forma salutandi; vel a Lat. *ex*, quod apud Valachos mutari solet in *s*, et Graeco : εὐλαβεία, religio, reverentia, est igitur slávescu quasi religione, sive reverentia prosequor, per Metathesim" (p. 647). Alături de cuvintele comune, dicționarul cuprinde multe regionalisme ardelenești (*baiu, bitang, deplău, nată, odorbirău* etc.); iar explicațiile sînt date, uneori, tot prin cuvinte regionale (ex. *pustă* : podereu, care însă lipsește în dicționar). Etimologiile cuvintelor regionale, de ex. maghiarismele, care puteau fi ușor identificate, sînt date tot din latină (de ex. *lepedeu*, căruia i se dă totuși echivalentul maghiar : *lepedö*) : „*dimin. a Lat. laquear*" (p. 351). Cu toate acestea, Lexiconul budan conține peste o mie de etimologii latine rămase valabile și constituie începutul serios al etimologiei românești. Publicarea lui a avut urmări din cele mai fericite pentru studiul limbii române, căci fiind redactat într-o limbă cunoscută, a putut fi utilizat de către Fr. Diez în *Gramatica* (1836) și *Dicționarul etimologic* al său (1853); iar B. Kopitar, cel mai mare slavist al timpului, și-a însemnat părerile sale pe marginea acestui lexicon și a celui de la Cluj[1], păreri care au determinat în mare parte cariera de lingvist a lui Hasdeu.

Elementul latin precizat de Lexiconul de la Buda a fost aprofundat și sistematizat mai tîrziu de Timotei Cipariu. Erudiția sa extraordinară, unică în acea vreme la români, a ajutat pe Cipariu să poată face triajul critic între etimologiile posibile și cele determinate de ideologia și de voința autorilor dicționarului budan. Cipariu cunoștea limbile slave și pe cea maghiară. El a cules chiar texte de la șcheii de lîngă Blaj, azi românizați, texte pe care le-a comunicat lui Miklosich, fiind publicate de acesta în lucrarea sa asupra slavilor din Transilvania[2]. Cu toate acestea, în paginile de fonetică istorică românească scrise de Cipariu, pe lîngă fapte care au rămas de atunci ca adevăruri depline, găsim cîte o etimologie care surprinde și chiar indispune, cînd știm ce muncă înverșunată se află îndărătul fiecărui rînd din opera lui. Astfel vedem de exemplu că Cipariu explica un cuvînt de origine evident slavă, cum este *coajă* (scris *coja*) din lat. *caude* și admitea[3] că lat. *scindula* s-a păstrat în românește în două forme : una în forma *scandula*, din care derivă rom. *scîndură* și cealaltă din *scindila* (în forma *scindilla*, ca *scintilla*), al cărui descendent ar fi cuvîntul rom *șindilă*, uitînd că acesta provenea din magh. *zsindely*,

---

[1] cf. *Wiener Jahrb. d. Litteratur*, t. 46, 1829, p. 59—106, articol reprodus în Kopitar *Kleinere Schriften*, Wien, 1857, p. 238 sqq.

[2] Miklosich, *Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen*, Wien, 1856, și Miletič, *Sbornik za narodni umotvorenija, nauka i knižina*, XIII, 1896, p. 153.

[3] Tim. Cipariu, *Elemente de limba romînă după dialecte și monumente vechi*, Blaj, 1854, p. 61; 60 și 64.

BDD-A10379 © 1957 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-25 06:57:59 UTC)

care, la rîndul lui, e germ. *Schindel*. Din fericire, exemplele acestea nu sînt prea numeroase.

Dar meritele lui Cipariu sînt deosebit de mari în studiul istoric al limbii noastre. În afară de cercetarea istorică a morfologiei, derivării şi ortografiei romîne[1], el a tipărit pentru prima dată o culegere din textele vechi romîneşti din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, pe care voia să o continue într-un al doilea volum, rămas nerealizat, după cum n-a avut norocul „a eda" nici un „Glosariu" al limbii vechi romîneşti, promis în mai multe rînduri[2] şi care ne lipseşte şi astăzi.

Cipariu nu era un latinist fanatic, deşi convingerile sale le susţinea totdeauna cu tărie. Nu acelaşi lucru se poate spune despre autorii celei din urmă opere a şcolii latiniste. *Dictionarulu Limbei romane dupo insercinarea data de Societatea Academica Romana* (Bucuresci, 1871, t. I; Bucuresci, 1876, t. II; I—Z). Ei au fost A. T. Laurianu şi J. C. Massimu, iar la al doilea volum au mai colaborat Iosefu Hodosiu şi G. Baritiu. Această lucrare cuprinde în cele 2864 de pagini elementele latine moştenite ale limbii romîne şi elementele latine pe care autorii doreau să le vadă introduse cît mai repede în limba noastră. Motivul principal pentru această colaborare voită cu limba romînă era necesitatea înlocuirii cuvintelor străine consemnate în *Glossariu* (Bucuresci, 1871, 584 de pagini) şi care dădeau limbii un aspect hibrid.

Dicţionarul acesta, care trebuia să corespundă — pentru limba noastră — dicţionarului francez al lui Littré, a adus totuşi un folos studiilor etimologice; în el se găsesc, pentru prima dată, etimologiile latine ale unor cuvinte romîneşti: *căpistere*, *ceaţă*, *ciumă*, *deştept*, *împlînta*, *măsaiu*, *năsut*, *sapă*, *sugrum*, *suguş*, *sul* şi *tindeche*. Pentru cele 3448 de pagini, desigur că nu e prea mult. Iar *Glossariul* este o continuă polemică cu „învăţatul" Miklosich, combătînd în mod inutil originea slavă a unor cuvinte romîneşti. Printre etimologiile propuse, sînt unele de-a dreptul neserioase (cum e acea de la *saltea*, „mai bine *saltella*", care n-ar fi turcesc, ci „provine din *saltu* de la verbul *salire* ' = *sarire*"); ele au atras, pe bună dreptate, ridicolul asupra întregului corp din însărcinarea căruia a fost redactată lucrarea.

Înainte de apariţia acestei „opere", o lucrare remarcabilă prin preciziunea şi bogăţia ei a fost *Dicţionarul romîn-francez* al lui Raoul de Pontbriant[3]. În cele aproape 800 de pagini pe două coloane, autorul ei, deşi venit în ţară de puţină vreme ca profesor de limba franceză la liceele din Bucureşti, se arată la curent cu publicaţiile similare anterioare, indicînd pe scurt şi etimologia cuvintelor, de cele mai multe ori exactă;

[1] În *Principia de limbă şi de scriptură*, Blaj, 1866 etc.

[2] *Ibid.*, p. 400.

[3] *Dicţiunaru romăno-francesu*, Bucuresci — Göttinge[n], Paris-Leipzig, 1862 (VI, 794 pp).

BDD-A10379 © 1957 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-25 06:57:59 UTC)

cînd aceasta nu-i era cunoscută, dicționarul nu dă nici o indicație, semn de prudență (de ex. la *sgriburi*, *sgorní* etc.), dar și deficiență de informație (de ex. la *șoim* etc.). La unele cuvinte se arată etimologia originară, nu cea imediată (ex. la *baracă* — span. *barraca*, în loc de fr. *baraque* < it. *baracca*).

Cu un an înainte și-a început Fr. Miklosich activitatea sa privitoare la studiul limbii romîne, cu monografia asupra elementelor slave[1]. Față de lucrările anterioare asupra subiectului, aceasta a fost o adevărată binefacere și a rămas fundamentală pînă azi. Mai puțin reușite și precise sînt lucrările istoricului austriac Robert Roesler asupra elementelor grecești, turcești și ungurești din limba romînă[2].

Utilizînd lucrările anterioare, dar mai ales ale lui Raynouard (*Lexique roman ou dictionnaire de la langue des Troubadours, comparée avec les autres langues de l'Europe latine*, Paris, 1838—44, 6 vol.) și ale lui Diez (*Etymologisches Wörterbuch der roman. Sprachen*, ed. a 2-a, Bonn, 1862) pentru partea romanică, cum și numeroasele opere ale lui Miklosich (încă nu apăruse *Dicționarul etimologic al limbilor slave*, care e din 1886) pentru partea slavă, ne-a dat A. de Cihac primul dicționar etimologic al limbii daco-romîne[3]. Autorul, fără o pregătire specială, cu pasiune pentru asemenea cercetări asupra limbii țării adoptive, în care tatăl său și-a exercitat profesiunea de medic al oștirii abia întemeiate, n-a cunoscut limba romînă decît ca o limbă *învățată*, ceea ce explică multele sensuri eronate din opera sa. Primul volum, publicat la 1870, aduce în afară de etimonul latin și paralele romanice; sub cuvîntul-titlu arată și derivatele romînești, abuzînd de reconstrucții imposibile (de ex. *acrișor* din „L. **acriciolus* pour *acriculus*"; *acriu* din „L. **acrivus*, amîndouă derivate din *acru* cu sufixele romînești *-ișor*, *-iu* etc.). Impresia lăsată de primul volum, cu toate scăderile lui mari din punctul de vedere fonetic, a fost în general bună[4]. Nu același lucru se poate spune despre al doilea volum, mai ales despre partea privitoare la elementele slave și cele așa-zise albaneze. După cum a observat de mult Hasdeu, A. de Cihac n-a utilizat măcar dicționarele mari ale timpului, cel polon al lui Linde, cel ceh al lui Jungmann, cel vechiu sîrbesc al lui Daničić ori cel al Academiei rușești, astfel că citează cuvinte care nu se găsesc în limbile slave respective. El

---

[1] *Die slavischen Elemente im rumunischen*, Wien, 1861 (în *Denkschriften der Kaiserl. Akad. der Wiss.*, phil.—hist. Klasse, XII).

[2] *Die griechischen und türkischen Bestandtheile im romänischen*, Wien, 1865; — *Das magyarische im romänischen* în *Romänische Studien*, Leipzig, 1871, p. 347 sqq.

[3] *Dictionnaire d'étymologie daco-romane. Eléments latins.* Francfort s.M., 1870; — *Eléments slaves, magyars, turcs, grecs-modernes et albanais*, Francfort s.M., 1879.

[4] Cf. Hasdeu, *Istoria critică*, I[1], p. 85, n. 245: „d. Cihac în escellintele său *Dictionnaire*... Mayence, 1870".

BDD-A10379 © 1957 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-25 06:57:59 UTC)

dă forma veche slavă urmată de corespondentele din limbile slave moderne, fără să precizeze din care anume provine cuvîntul romînesc. Dă ca de origine slavă unele cuvinte evident latine (de ex. *ceață* < . vsl *čadu* (**čadica*) „fumus", fiindcă în croată *čadina* înseamnă și „brouillard, vapeur", deși de multă vreme fusese explicat din lat. *caecia* „caligo oculorum" — ori pus în legătură cu lat. *caecus*, încă în Lex. Buda etc.) și adesea, contrazice afirmațiile sale din primul volum (v. de ex. cazul lui *voiesc*, *voință* în vol. I, p. 319 și vol. II, p. 461—2 etc.), fără să facă rectificările cuvenite. La elementele zise albaneze, găsim clasate cuvinte de origine latină care s-au transmis și albanezei, fără a fi împrumuturi ulterioare (de ex. *codru*, *curcubeu*, *fin*, *încăla*, *îngăima*, *sat*, *șcheau*, *toacă*, *urmă*, *văpaie*) ori chiar forme paralele (*abur*, *broască*, *năpîrcă*, *vatră*). La etimologiile propuse de A. de Cihac a fost nevoie de critica a două generații pentru a arăta ce se poate accepta și ce nu. Rezultatele acestei îndelungate puneri la punct se găsesc în primul volum din *Histoire de la langue roumaine* a lui Ov. Densusianu, care, în domeniul romîn, încheie epoca diletantismului etimologic.

Între 1886 și 1897 a publicat B. P. Hasdeu începutul dicționarului său intitulat *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a romînilor* (3 vol. [*a* — *bărbat*] și vol. 4, introducerea), dîndu-i proporții de enciclopedie, sub formă de miscellanea, departe de felul cum sînt redactate obișnuit lucrările lexicografice. Hasdeu făcea istoria cuvintelor și își dădea osteneala să arate filiația sensurilor. Privirile sale erau îndreptate — după cum arată și subtitlul lucrării — spre limba veche și spre limba populară, pentru care a întreprins o anchetă dialectală specială prin corespondență, după un chestionar întocmit prealabil, una din primele anchete dialectale de acest fel. Multe din etimologiile propuse de Hasdeu n-au fost însă acceptate, fiindcă, după cum s-a arătat de mult[1], el nu aplica în mod riguros fonetica istorică a limbii romîne și nu era nici consecvent cu propriile sale păreri[2]. În opera lingvistică și filologică a lui Hasdeu se găsesc însă împrăștiate materiale documentare și etimologii din toate epocile istoriei limbii romîne, care se pot considera ca un aport serios la studiul lexicului nostru.

În același timp cu Hasdeu au lucrat în lexicografia romînă A. Philippide, succesorul său la redactarea dicționarului Academiei Romîne, H. Tiktin și L. Șaineanu. Philippide a dat în volumul său *Principii de istoria limbii* (care trebuia să fie introducerea la *Istoria limbii romîne*, lucrare părăsită din cauza redactării dicționarului) o privire de ansamblu

---

[1] Philippide, *Principii de istoria limbii*, Iași, 1894, p. 288—307.

[2] De ex. în *Cuv. din bătrîni*, II, București, 1879, pp. 61 și 484—5 afirmă că *femeie* provine din lat. *familia*; în *Cuvinte din bătrîni*, I, Buc., 1878, p. 279 și *Etym. Magnum*, IV, Buc., 1897, p. CXXXVIII credea însă că *femeie* < lat. *feminea*.

BDD-A10379 © 1957 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-25 06:57:59 UTC)

asupra lexicului romînesc, de la originea cuvintelor (în capitolul : *Amestecul vorbirilor*), pînă la formarea cuvintelor (capitolele : *Analogia* şi *Izolarea*) şi la evoluţia sensurilor (capitolul : *Alunecarea înţelesului*). Din 1897 pînă la 1906 a lucrat la Dicţionarul Academiei, strîngînd materialul necesar redactării din textele vechi, noi şi populare şi reuşind să redacteze definitiv partea de la *a* la *de*. Din dicţionarul lui Philippide (păstrat şi azi în manuscris) s-au publicat două extrase în versiuni diferite [1] : versiunea I (*a — abia*; *c — cabaret*) este anterioară şi diferită de versiunea a II-a (*a — acord*; 5 + 32 pag., fără dată, ante 1905). Philippide a dat o mare atenţie derivării sensurilor, mai ales la adverbe, prepoziţii şi conjuncţii, care au o deosebită dezvoltare. Partea etimologică, la cuvintele dificile, conţine chiar o discuţie a prototipelor propuse de alţii sau de autor (de ex. la *abur* şi *acaţ*). Dacă ne limităm numai la verbul *a bate*, publicat de Philippide în *Specialistul romîn* (p. 25—31), vedem bogăţia de sensuri pe care le constata în dicţionarul său, spre deosebire de ceea ce poseda lexicografia noastră înainte de el. În opera sa ulterioară, Philippide a adus contribuţii importante la etimologia romînă, propunînd numeroase explicaţii la cuvinte de origine latină, greacă, albaneză şi turcă [2].

După o îndelungată strîngere de material documentar, a început H. Tiktin să publice, de la 1895 înainte, un dicţionar bilingv romîn-german [3]. Dintr-un dicţionar care ar fi urmărit mai ales scopuri practice, ca şi cel romîno-francez al lui Fr. Damé [4], a rezultat totuşi o lucrare ştiinţifică cum şi era de aşteptat de la spiritul sistematic şi prudent al lui Tiktin. Tipărit într-un interval de trei decenii, dicţionarul a suferit fluctuaţiile ortografiei oficiale, amestecîndu-se pe deasupra şi propria ortografie a autorului (astfel avem : *îngerii pĕcatelor* [p. 310, s. *catastif*] şi *căţelul pămîntului* [p. 311, s. *căţel*]; *în inima bĕtrînului rĕmăsese câte ceva* [p. 311, s. *câte*] însă *decît* [p. 516] etc.). Aceste fluctuaţii ortografice fac, de ex., ca un cuvînt *încă* să fie trecut după *anatomist* şi *înger* după *angara* şi *angelic*. La înşirarea defectuoasă a cuvintelor se adaugă şi lipsa de unitate a lucrării, deoarece după litera *c* nu mai sînt înregistrate neologismele, ceea ce contribuie ca dicţionarul lui Tiktin să nu înfăţişeze lexicul romîn curent în limba scrisă şi vorbită. În afară de aceasta, dacă vom compara lucrarea voluminoasă a lui Tiktin (1834 pagini in- 4°), cu un

---

[1] Amîndouă aceste extrase din dicţionar lipsesc în bibliografia operei lui Philippide şi nu le avea nici Biblioteca Academiei Romîne.

[2] V. de ex. *Rumänische Etymologien* (*ZRPR.*, XXXI, 1907, p. 287—309), *Altgriechische Elemente im Rumänischen*, Halle a.d.S., 1905; — *Originea romînilor*, I—II, Iaşi, 1923—1928.

[3] *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, Bucureşti, 1895—1925. Dicţionarul a apărut în fascicule (29), la intervale inegale şi cu o mare întrerupere între 1915 şi 1924. Pentru vol. I, cf. Philippide, *Specialistul romîn*, Iaşi, 1907, p. 11—59.

[4] *Nouveau dictionnaire roumain-français*, Bucureşti, 1893—1895; cf. Philippide, *ZRPh.*, XXXI, 1907, p. 282—3.

BDD-A10379 © 1957 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-25 06:57:59 UTC)

dicționar mic, însă mai complet, ca al lui Scriban, vedem de ex., că între cuvintele *gúreș* și *gvárdie* lipsesc 17 cuvinte (Tiktin are 34 de cuvinte, Scriban 51). Făcînd cîteva sondaje în materialul utilizat de Tiktin, observăm că el nu este publicat totdeauna exact (de ex., s. *amurg* [p. 63], citatul din Gane, *Conv. lit.*, XIII, 331 : „Într-o zi *spre amurgul* veni temnicerul" — în loc de *spre amurg*; la *cîrni* : „maică-sa-l sucește, îl cîrnește [*pe băiatul*] că ce are..."; s. *hazna* [p. 727] : „ai pus preț pe aurul *haznelei*" din Gane, *Conv. lit.*, VIII, 459 — în loc de *haznalei* etc.). Un citat, de ex. la *grijă* (p. 701), ca fiind din Creangă (*Conv. lit.*, XIV, 95 : „Huțu pe care dascălul îl însărcinase cu purtarea de grijă...") e în realitate din Slavici.

Prudența lui Tiktin se observă mai ales în partea etimologică, unde formula sa obișnuită este : *Unbek.* (adică : necunoscut). Dar iată, de ex., la cuvintele *dîrloagă* și *dîrlog*, pentru Tiktin etimologia este necunoscută. În vestul teritoriului daco-romîn apar și formele *dălog* (Bihor), *dolog*, care arată tocmai cuvîntul vsl. *do-log* „adaus". — În privința cuvîntului *gligan*, Tiktin are două cuvinte deosebite : *găligán* (p. 660), cu înțelesul „lung și tare", avînd exemple din Ion Ghica și Jipescu ; și *gligán* (p. 667), cu înțelesul de „mistreț, porc sălbatic ; golan". La primul cuvînt Tiktin spune că etimologia este necunoscută ; la al doilea, afirmă că ar fi poate onomatopeic și citează spre comparație gr. γρύζω, lat. *grunnio*, german *grunzen* etc. Constatăm deci următoarele fapte : același cuvînt este tratat sub două titluri deosebite ; înțelesurile sînt lăsate neexplicate și aceasta din cauza necunoașterii etimologiei, care e bulg. *gligan* „mistreț" (din *glik* „colț, dinte"). Asemenea cazuri sînt însă rare și consultarea dicționarului lui Tiktin este necesară și azi pentru partea privitoare la sensuri.

Cu scopuri mai puțin înalte a scris și publicat la 1896 dicționarul său „universal" L. Șaineanu [1]. Mereu îmbogățit și corectat, după aspre critici la apariția lui, dicționarul lui Șaineanu a fost multă vreme și prin indicarea etimologiei (de la ed. a 2-a, din 1906) un instrument de lucru neprețuit pentru tinerimea din școlile romînești. Ultimele ediții, de care nu s-a mai ocupat autorul, n-au mai fost puse la curent cu starea etimologiei din vremea apariției lor. Pe lîngă această lucrare, Șaineanu și-a cîștigat merite deosebite prin cercetările sale asupra influenței orientale în limba romînă, lucrare la care au adăugat, cu timpul, contribuții noi : N. Iorga, Teofil Döbel, W. Rudow, V. Bogrea și Philippide.

De la începutul secolului nostru am avut activitatea de lexicografi a lui Sextil Pușcariu, I.A. Candrea (uneori împreună cu Ov. Densusianu) și Aug. Scriban. Sextil Pușcariu a dat întîi o lucrare de tinerețe, azi învechită, totuși singura terminată, asupra elementului latin din limba ro-

[1] *Dicționar universal al limbei romîne*, Craiova [1896] ; ed. a 6-a, 1929 ; a 8-a, s.d.

BDD-A10379 © 1957 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-25 06:57:59 UTC)

mînă [1]. Ea înregistrează unele elemente dubioase (de ex. *festucă*, *leu* etc.) ori pe care lexicograful mărturisește că nu le cunoaște (de ex. *prat*, *rută* etc.). În afară de unele inadvertențe, pentru care a fost aspru criticat [2], dicționarul lui Pușcariu, venit la trei decenii după lucrarea lui de Cihac, aduce desigur contribuții noi și indicații precise. Superior, însă necomplet (cuprinde cuvintele de la *a-* pînă la *putea*), este dicționarul similar al lui I.-A. Candrea [3]. În timp ce Pușcariu are în tot lexicul de origine latină 1947 de cuvinte, Candrea are pînă la *putea* 1491. Apărută după dicționarul lui Pușcariu, lucrarea lui Candrea dă numeroase explicații de ordin fonetic ori semantic, fără să fie însă lipsită de numeroase inadvertențe. Ea dă derivatele romînești sub cuvîntul rămas din latină și o bogată exemplificare a cuvintelor cunoscute și în celelalte limbi romanice ori în albaneză; de asemenea, dicționarul indică și cuvintele din limbile străine provenite din elementele de origine latină ale limbii romîne. Completarea acestor elemente (de la *putea* înainte), se găsește în *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*, publicat de I.-A. Candrea în 1931, și care, pe lîngă înțelesuri, dă pe scurt și etimologia cunoscută a cuvintelor. Fără să aducă o prea mare inovație în acest domeniu, el reprezintă totuși — de cele mai multe ori și cu critica necesară — starea științei etimologice romîne la apariția lui [4].

Adause la această parte, nu totdeauna acceptabile, cum și numeroase cuvinte regionale, se găsesc în dicționarul lui August Scriban, *Dicționaru limbii romînești* (Iași, 1931). Cu toate că neologismele, după mărturisirea autorului, au definiția tradusă după *Petit Larousse*, și cu toate părerile preconcepute în privința elementelor vechi germane și maghiare, acest dicționar [5] prezintă informații de natură geografică, arătînd precis aria de răspîndire a cuvîntului pe teritoriul daco-romîn.

Tot lui S. Pușcariu (cum și altor colaboratori ai săi, indicați în prefețele diferitelor volume) se datorește *Dicționarul limbii romîne*, publicat de Academia Romînă între 1907 și 1949. Din acest dicționar au apărut pînă la întreruperea lucrării, în 1949, următoarele părți: *a— descuraja* și *f — lojniță*. El aduce numeroase distingeri de sensuri, după materialul

---

[1] *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I. *Lateinisches Element*, Heidelberg, 1905 (XV, 235 pp.).

[2] Philippide, *ZRPh.*, XXXI, 1907, p. 285—287.

[3] I. — A. Candrea și Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii romîne. Elementele latine*, București, 1907—1914. I. - A. Candrea mi-a declarat, în 1943, că partea apărută e în întregime a sa, restul, neapărut, trebuind să fie lucrat de Densusianu.

[4] V. recenzia lui Densusianu în „Grai și suflet", VI, 1931, p. 361—364 și obiecțiile lui A. Scriban în „Arhiva Iași", 1934, p. 131—138; 1935, p. 69—74, 197—203; 1936, p. 150—156, 185—200.

[5] Cf. recenzia lui I. Iordan, „Bul. Philippide", Iași, VII—VIII, 1940—1941, p. 349—354.

BDD-A10379 © 1957 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-25 06:57:59 UTC)

documentar bogat de care au dispus colaboratorii ; iar redactorul principal propune numeroase etimologii noi, care n-au fost trecute însă pînă acum prin examenul criticii. Primul volum (*a-b*) are o redactare deosebită de a celorlalte, în care derivatele sînt date sub cuvîntul primitiv, iar la locurile lor respective găsim numai trimiterile necesare. La partea etimologică a acestui dicționar se dau și numeroasele contribuții publicate în reviste speciale de genialul Vasile Bogrea, de pătrunzătorul N. Drăganu, de ingeniosul Th. Capidan și alții. Căci înainte și după începerea redactării dicționarului, o întreagă pleiadă de cercetători au lucrat la îmbogățirea etimologiei romîne și au adus contribuții pozitive (Gustav Meyer, G. Weigand, S. Mîndrescu, G. Murnu, I. Borcia, G. Pascu, Pericle Papahagi, Chr. Geagea, C. Diculescu, G. Giuglea, I. Iordan, A. Rosetti, Em. Petrovici, T. Papahagi, A. Graur, A. Lombard, Șt. Pașca etc.) ; cele mai multe din aceste contribuții n-au fost încă utilizate de vreun dicționar, deși ele sînt de natură să schimbe — în multe privințe — istoria cuvintelor romînești.

II

O sinteză a tuturor acestor rezultate ar fi fost de așteptat de la ultima ediție a dicționarului etimologic al limbilor romanice publicată în 1935 de W. Meyer-Lübke [1], pe atunci încă în viață. Deși în prefață constată că elementul latin în romînă este „atît de mic", vedem că dicționarul este departe de a cuprinde măcar toate elementele acestea, descoperite și publicate pînă atunci (căci de celelalte n-ar putea fi vorba, dată fiind forma de dicționar latino-roman pe care a menținut-o Meyer-Lübke de la predecesorul său Körting).

În schimb găsim cuvinte rău plasate din punctul de vedere al originii (de ex., rom. *miță*, *mițos* care provin din lat. *agnicia* — *agnus*, cu sensul de „lînă de miel", le vedem plasate sub *mi* [no. 5557] „Koseform und Rufform für die Katze", cu care nu are nimic comun etc.) ori cuvinte care nu au ce căuta între elementele latine (*asturcan*, *astrucan* „cal persan", a cărui etimologie a fost dată de Bogrea [nu de Serra] în „Dacoromania" II,650, e pus sub lat. *asturco*, *-one* [no. 749ª] cu adaosul „Și *-an* este de mirat", ceea ce ar arăta tocmai un intermediu turcesc ; de asemenea sub *libertus* [no. 5014 a] vedem apărînd ca derivat cuvîntul romîn *iortoman*, veritabil turcism, după o nefericită încercare „explicativă", acceptată fără critică și numai cu un semn de întrebare etc.). Aceste lipsuri și erori nu se găsesc numai în partea privitoare la domeniul romîn [2].

---

[1] *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, 3. Auflage, Heidelberg, 1935 (XXXIII + 1204 pp.).

[2] O semnalare a celor mai multe dintre ele a făcut A. Graur în „Bulletin linguistique", Paris—București, V, 1937, p. 80—124.

BDD-A10379 © 1957 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-25 06:57:59 UTC)

Ele au determinat pe cîțiva învățați să completeze și să rectifice această utilă lucrare, ori să redacteze ei înșiși dicționare etimologice pentru fiecare limbă romanică în parte. Astfel, este în curs de apariție dicționarul etimologic al limbii franceze al lui W. von Wartburg [1]. Împreună cu răposatul Oscar Bloch, von Wartburg a publicat mai de mult (prima ediție în 1932, apoi retipărit în 1950) un dicționar etimologic al limbii franceze în două volume, aducînd inovația primei atestări în scris a cuvîntului, deci oarecum actul lui de naștere. Cu scop informativ pentru publicul mare a publicat și Albert Dauzat un *Dictionnaire étymologique* (ed. 1, 1938; retipărit de mai multe ori, ed. a 10-a, 1954), la curent cu ultimele cercetări în privința etimologiilor și datărilor. De asemenea E. Gamillscheg a publicat în limba germană un *Etymologisches Wörterbuch der franz. Sprache* (Heidelberg, 1928), încercînd multe etimologii noi.

Nici italienii nu s-au lăsat întrecuți și astfel, de unde înainte ei nu aveau un dicționar etimologic, au apărut de cîțiva ani excelente lucrări ca Angelo Prati, *Vocabulario etimologico italiano*, Milano, 1951; dicționarele etimologice, în colaborare, ale lui Bruno Migliorini cu Cappuccini și cu Duro (*Prontuario etimologico della lingua italiana*, Torino, 1953); lucrarea lui Dante Olivieri (*Dizionario etimologico italiano*, Milano [1953], 811 pp.), care urmărește mai departe, în domeniul indoeuropean, originea cuvintelor italiene; și, în fine, marele *Dizionario etimologico italiano* (4 vol., Firenze, 1950—54) al lui G. Alessio și C. Battisti.

Pentru limba spaniolă și pentru celelalte limbi iberice au apărut excelente lucrări, cum sînt cea a lui V. Garcia De Diego (*Diccionario etimológico español e hispanico*, Madrid [1954] XIV + 1069 pp.) și cu deosebire opera profesorului catalan Ioan Corominas (*Diccionario critico etimológico de la lengua castellana*, Bern, Francke, 3 vol. 1954—1956, pînă la RE).

Este drept că noi am avut, începînd de la Cihac, dicționare etimologice cînd unele dintre celelalte popoare romanice nu aveau; dar aceasta nu înseamnă că ce a fost bun altădată rămîne etern și că ne putem dispensa de asemenea instrumente de lucru. Chiar la popoarele vecine nouă, după ce dicționarul etimologic al limbilor slave de Bernecker a fost întrerupt prin moartea autorului și după ce s-a constatat că ediția anastatică dată vechiului dicționar al lui Miklosich nu mai corespunde științei actuale, am văzut apărînd pe rînd dicționare etimologice separate pentru fiecare limbă slavă. Astfel pentru limba poloneză a apărut mai de mult lucrarea lui A. Brückner (*Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków, 1927) și, de curînd, opera în curs de apariție a lui F. Sławski (*Słownik etymolo-*

[1] *Französisches etymologische Wörterbuch, Eine Darstellung des galloromanischen Wortschatzes*, apărînd acum la Basel (ultima fasciculă, 48, cuprinde cuvintele dintre *nobilis* și *oculus*; vol. VI, cu litera *M*, n-a apărut încă).

BDD-A10379 © 1957 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-25 06:57:59 UTC)

giczny języka polskiego, Cracow, 1952—54, *a- graf*). Pentru limba bulgară a dat S. Mladenov un dicționar etimologic avînd însă și scopuri ortografice (*Etimologiceski i pravopisem rečnik na bălgarskija knižoven jezik*, Sofia, 1941). De asemenea cehii, pînă la publicarea unui mare dicționar etimologic, în pregătire, au o lucrare remarcabilă în opera lui Josef Holub și František Kopečny (*Etymologicky slovník jazyka českého*, Praze, 1952, 561 pp.). Iar pentru limba rusă, bătrînul maestru Max Vasmer a dat sinteza științei sale acumulată în cursul unei vieți laborioase, o adevărată capodoperă (*Russisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1953—57, 3 vol. în curs de terminare).

Toate acestea constituie dovezi că studiile asupra istoriei vocabularului sînt acum urmărite pretutindeni cu deosebită atenție; același lucru reiese din faptul că și revistele de specialitate sînt în mare parte consacrate cercetărilor de etimologie.

La noi și în alte părți aceste studii privitoare la limba română au fost părăsite. Din această cauză vedem apărînd etimologii anacronice, ori care nu pot decît să producă surprindere. Vom da aici cîteva exemple care sînt, credem, edificatoare.

Într-o cercetare serioasă asupra terminologiei religioase din limba română [1], un cunoscut și vechi romanist H. Hatzfeld susține că cuvîntul *întrupare* ar proveni din lat. *in-trunculare*, deși se știe că verbul a *întrupa* provine din cuvîntul *trup*, iar acesta este bulg. *trup*, cu însemnările de „trunchiu, membru, cadavru". Prin urmare nici cuvîntul *netrupește* nu poate fi lat. *non-truncus* + sufix, cum se afirmă. Avem aici o confuzie gravă între cuvintele *trup* și *trunchi*, acesta din urmă într-adevăr provenit din lat. *trunc(u)lus*, cum putea găsi Hatzfeld în Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, 189 ori în Pușcariu, *Etym. Wb.*, no. 1765.

De asemenea autorul articolului despre limbile romanice din Enciclopedia mare rusă scrie [2] că din lat. *vita* — „ființă", am avut „franț. *vie*, ispan. *vida*, ital. *vita*, rom. *viață*". Dar încă de la 1870, Cihac a afirmat că lat. *vita* a rămas în rom. *vită* „bête, bétail, animal" (I, p. 317); însă, tot el, afirmă greșit că și cuvîntul *viață* ar avea același etimon (I, 318), uitînd să ne explice diferența de tratament fonetic. În Pușcariu, *Etym. Wb.*, no. 1910 se putea vedea însă că drom. *viață*, arom. *yatsă* provin dintr-un derivat lat. **vivitia* (<*vivus*).

Și fiindcă sîntem în preajma cuvîntului latin *vivere* „a trăi", nu trebuie să lăsăm nesemnalată și opinia unui alt însemnat învățat german, profesorul Gerhard Rohlfs, de la Universitatea din München, după care verbul *vivere* a fost înlocuit în română de verbul *a trăi*, fiindcă — după

[1] *Ecclesiastical Terms in Rumanian and their semantic Implications* (în „Boletin del Instituto Caro y Cuervo", Bogota, V, 1949); cf. și „Romania", 1952, p. 133.

[2] *Bolšaja sovetskaja enciklopedija*, ed. a 2-a, Moskva, 1955, t, 36, p. 652.

BDD-A10379 © 1957 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-25 06:57:59 UTC)

Puşcariu — a existat omonimie între unele forme ale verbului *vivere* şi cele ale verbului *venire*. Să presupunem că ar fi existat cîndva această omonimie. Ceea ce nu putem crede şi nici accepta este însă etimologia — poate găsită prin Lexiconul de Buda, şi nici acolo — după care verbul *a trăi* ar proveni din **tragere* (*trahere*) [1]. Pentru susţinerea acestei etimologii Rohlfs citează expresia ital. *tirare avanti* în sensul toscanului „campare". Dar **tragere* s-a menţinut pînă azi în toate dialectele romîne şi detaliile necesare se puteau găsi la Puşcariu (*Etym. Wb.*, no. 1752). Din orice dicţionar romîn, care înseamnă etimologiile, se putea afla că verbul *a trăi* în romîneşte provine din vsl. *trajati* „a dura" (bulg. *traja* „vivre", sîrb. *trajati* „durer, rester"; cf. Cihac, II, 419).

Dar erorile nu sînt decît în parte instructive şi, de aceea, nu mai insistăm. Vom mai cita totuşi cîteva cazuri, pentru a arăta necesitatea cercetării istorice a cuvintelor. Ne vom referi la recentul *Dicţionar al limbii romîne literare contemporane*, în curs de terminare. Făcînd abstracţie de etimologie, în numeroase cazuri găsim tratate sub un singur titlu, cuvinte diferite ca origine şi semnificaţie.

Să luăm, de ex., cuvîntul *buluc* (I, p. 294). Acest cuvînt după *Dicţ. l. rom. lit. contemp.* are două sensuri principale: 1. „Număr mare de oameni strînşi la un loc; mulţime, grămadă, droaie, gloată". 2. (În vechea organizare a armatei din Ţările Romîneşti) „Unitate tactică, detaşament corespunzînd aproximativ efectivului unei companii de soldaţi; p. ext. ceată de oameni înarmaţi". La primul sens se constată şi întrebuinţarea adverbială a cuvîntului, cu sensurile: *a*) „În masă (compactă), în rînduri strînse, cu grămada, cu droaia, grămadă"; *b*) „Unul peste altul, toţi deodată, năvălind, îmbulzindu-se, înghesuindu-se; p. ext. repede, iute". De asemenea un sens figurat: „belşug". La o simplă privire, se pare că între sensul 1 şi sensul al 2-lea există o legătură, întrucît indică „o grămadă de oameni, o mulţime"; în acest caz, sensurile sînt evident înrudite. În limba turcă, de unde provine cuvîntul, găsim două cuvinte *beuluk*: unul care înseamnă „trupă, bandă, escadron"; şi altul (de la *beulmek* „a separa") avînd mai multe înţelesuri: 1. „diviziune, grup parţial, porţiune (de pămînt), trupă; 2. „o trupă de o sută de oameni"; 3. „şeful unui detaşament de poliţie" [2]. Din acestea se vede că primul sens romîn provine din primul cuvînt turcesc *beuluk*; iar sensul al doilea, din postverbalul *beuluk*. Candrea, *Dicţ.*, p. 182—3, despărţea sensurile: substantivul ca sens 1 şi adverbul ca sens 2, ambele din turc. *böluk*. Dar este evident că întrebuinţarea adverbială în romîneşte derivă de la primul cuvînt. Pe lîngă cele două cuvinte arătate, în limba turcă mai există

[1] *Die lexikalische Differenzierung der romanischen Sprachen* („Sitzungsber. d. Bayerischen Akad. d. Wissensch.," phil.-hist. Klasse, 1954), p. 62.

[2] A. C. Barbier de Maynard, *Dictionnaire turc-français*, I, Paris, 1881, p. 344.

BDD-A10379 © 1957 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-25 06:57:59 UTC)

cuvîntul *bolluk* care înseamnă: „depărtare"; „mărime"; „belşug"[1]. Acest cuvînt explică sensul „figurat" romînesc. Sînt prin urmare *trei* cuvinte *buluc*, de origine turcă, însă cu etimologie diferită.

Un alt exemplu îl avem în cuvîntul *jirébie* (II, p. 700). Şi acest cuvînt are în *Dicţ.* două înţelesuri: 1. „Grup de treizeci de fire de tort, formînd o unitate de măsură la urzit, depănat" etc. 2. „Bucată (mai mult lungă şi îngustă) de pămînt; fîşie, limbă de pămînt". Curios amestec de sensuri mai are şi acest cuvînt! Candrea, *Dicţ.*, p. 679, dădea sensurile tot sub acelaşi titlu, însă în ordine inversă, după etimologia din vsl. *žrěbij*. Dar ori 1,2 ori 2,1, e acelaşi lucru: ce legătură are „jurubiţa" cu „bucata de pămînt"? De fapt şi aici sînt două cuvinte distincte: primul este magh. *zsereb*; al doilea este vsl. *žrěbij*.

Şi nici forma adevărată a cuvîntului, adică cea originară, nu poate fi cunoscută fără confruntarea cu prototipul străin. Aşa, de ex., *Dicţ.*, *l. rom. lit. contemp.* dă forma[2] *lăuză* (II, p. 736). După un citat din Galan, care cuprinde această variantă regională, se dă ca variantă *lehuză*, din Alecsandri, deşi aceasta este forma literară (cunoscută şi în *Biblia* de la 1688), corespunzînd şi formei originare, ngr. λεχοῦσα. Adică tocmai invers de cum o dă *Dicţ. l. rom. lit. contemp.*, iar mai înainte Candrea şi *Dicţ. Acad.* (II, II, p. 120).

III

Din cele de mai sus rezultă, credem, că şi în lingvistică prezentarea descriptivă a fenomenelor este numai un stadiu iniţial al cercetării ştiinţifice. Ştiinţa caută, în toate domeniile, să ajungă la explicarea fenomenelor; iar în materie de limbă, nu poate să existe explicaţie în afară de considerarea diacronică a faptelor. Numai urmărind istoric un fapt de limbă, a cărei evoluţie ne este atestată de textele vechi, ori folosind metoda comparativă acolo unde ne lipsesc mărturiile documentare, putem întrevedea cauzele care au dus la schimbarea unui sunet, a unui cuvînt sau a unei fraze. Orice stare prezentă se explică prin numeroasele faze care au precedat-o; şi, fără îndoială, e o tendinţă unilaterală, lipsită de temeiuri valabile, separarea totală între cercetarea sincronică şi cea diacronică a limbii.

Lucrările de lingvistică geografică ale lui J. Gilliéron au arătat cum se produc unele schimbări în limbă, cu deosebire cele privitoare la vocabular. Ele au pus în evidenţă cîteva cauze ale schimbărilor, negînd uneori pe nedrept punctul de vedere istoric care predominase în explicaţii pînă la începutul secolului nostru. Adîncirea cauzelor schimbării nu înseamnă

---

[1] Zeki Cemal Bakiçelabioglu, *Türkçe-Almanca Yani lugat*, Istambul, 1941, p. 64.

[2] Tot aşa *Mic dicţionar ortografic*, Bucureşti, 1953, p. 128.

BDD-A10379 © 1957 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-25 06:57:59 UTC)

însă părăsirea totală a cercetărilor istorice de lexicografie sau de altă natură, după cum se poate constata și din starea înfloritoare a studiilor etimologice din ultimele decenii.

Cercetarea originii cuvintelor se urmează la noi de aproape două secole ; alături de afirmații valabile, la unii scriitori se găsesc și numeroase erori, provenite fie din idei preconcepute, fie din lipsa de metodă și de informație. Am avut astfel o curbă, mereu ascendentă, reprezentînd progresul realizat în acest domeniu pînă în timpul dintre cele două războaie. Pentru a nu rămînea multă vreme în urma celorlalte popoare neolatine, ar fi de dorit ca studiile acestea să fie reluate ; să arătăm printr-o critică luminată ceea ce se poate socoti pozitiv ori ceea ce este caduc la predecesori și, cu ajutorul instrumentelor de lucru superioare de care dispunem, să pornim la explicarea celor peste patru mii de cuvinte românești rămase pînă azi obscure sau fără etimologie sigură.

BDD-A10379 © 1957 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-25 06:57:59 UTC)